

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Hoe veilig is de liturgie? Over de Koersbepaling van Zuidhorn (2)

E.A. de Boer ■

De structuur van de eredienst zal in de meeste gereformeerde kerken hetzelfde zijn. Van het votum tot de zegen. Lezing van de wet in de morgen, recitatie van de belijdenis in de middag. Ondertussen kan de invulling van onderdelen van de dienst uiteenlopen. In welke vertaling of versie de Tien Geboden klinken.

In dit nummer

Kerkelijk leven - E.A. de Boer
Hoe vrij is de liturgie? (2) 811

Meditatief - J. Glas
Iedereen in beweging 814

Wandelen met God - O.W. Bouwsma
Vleugels 815

Achtergronden - P. Houtman
Gods gerechtigheid en onze gehoorzaamheid 817

Varia - M. van Veen
De NVB en het Gereformeerd Kerkboek 820

Lied van de week - A. de Heer
'Jezus vol liefde' 823

Schriftstudie - W. Wieringa
Paulus leest het Oude Testament radicaal christocentrisch 825

Uit de kerken, Persberichten

Dat wordt het meest gevoeld bij de keuze van liederen: Psalmen, Gezangen en Opwekking. Hoe zit het met de afspraken in het landelijk verband van de kerken?

Plaatselijke keuzes

Nog altijd hebben mensen het gevoel: de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt leven wel erg bij régels. Alles lijkt te zijn vastgelegd! Dat komt zo: in het verleden werd gelijkheid tussen de kerken mooi en goed gevonden. We *genoten* van een grote mate van eenvormigheid. Dat gaf herkenning, beleving van eenheid. Vandaar een massale opkomst op de Schooldag met veel gelijksoortige bijeenkomsten. De ene orde van dienst – Middelburg 1933 – was prima, behalve voor de een of andere liturgische enthousiast. Maar de synode te Berkel en Rodenrijs 1996 kon zonder moeite een opsomming van zaken geven waarin kerken alle ruimte van vormgeving hebben: 'Het behoort tot de bevoegdheid van kerken besluiten te nemen over zaken als beurtzang, medewerking van een koor, gebruik van muziekinstrumenten, een stil gebed, zingen van het "amen", van responsies, de dienst van een voorlezer, de plaats van de afkondigingen, het gebruik van technische hulpmiddelen, de wijze van collecteren, enz.' Enzovoort: een open opsomming dus. Vijfentwintig jaar geleden zou mijn mond opengevallen zijn: mág dat bij ons allemaal? Ja, maar de vraag is of het ook allemaal kón. Toen dus niet. Nu wel. Deze aanhaling van Berkel staat ook in de acta van Zuidhorn en is als antwoord gegeven aan een broeder. Uit een van de universiteitssteden. Hij uitte per brief zijn zorg over wat 'er zoal aan optredens van gemeenteleden in de eredienst kan gebeuren', vooral door de jeugd. Ook vroeg hij de synode toch 'geen uitspraken

te doen die de keus overlaten aan de plaatselijke kerken'. Je proefde direct: deze broeder heeft moeite met activiteit van niet-amtsdragers in de eredienst en is bezorgd over een te grote mate van plaatselijke vrijheid.

Keuzes binnen kaders

De synode te Zuidhorn voldeed niet aan zijn verzoek. Maar wees op de kerkelijke uitspraak 'dat de plaatselijke kerken bij de nadere invulling van de liturgie binnen de door de generale synode aangegeven kaders in eigen verantwoordelijkheid kun-

die slotzin wordt weersproken dat verschil in liturgie de eenheid automatisch in gevaar brengt.

Die zin brengt mij ook tot meer vertrouwen in de zusterkerken. Zusters die met liefde voor de Here en zijn dienst de liturgie vieren, door de stemmen van jong en oud. Ik hoop alleen dat de oproep tot eenheid in de liefde tot Christus niet gebruikt wordt om gezamenlijkheid in de koers van de liturgie los te laten.

Koersbepaling

Wat constateer ik, als ik na vijf jaar de Koersbepaling (2002) nog eens

we moeten inzien dat een asynchroon beleid tot concurrentie tussen zusters leidt

nen blijven handelen.' *Binnen de kaders én in eigen verantwoordelijkheid.* Daarop volgt de aangehaalde opsomming van Berkel. Want 'inzake de vormgeving van de eredienst is veel niet uitdrukkelijk geregeld in de kerkorde of de goedgekeurde orden van dienst' (*Acta Zuidhorn*, art. 72). Het voorstel is met algemene stemmen aanvaard. In mijn vorige bijdrage schetste ik de lijnen van de Koersbepaling die dezelfde synode te Zuidhorn in 2002 inzake liturgisch beleid vaststelde. Dat document werd eigenlijk geboren als antwoord op een vraag uit de kerken, gesteld ter synode te Leusden in 1999. Die vraag was: welke rek zit er in art. 65 en 67 KO, in de bepaling over de Orden van dienst en de te zingen liederen? Een concreet antwoord werd gegeven binnen een *breder kader*. Omdat een simpel antwoord geen recht zou doen aan de spanning die gevoeld wordt tussen landelijke afspraken en plaatselijke keuzes.

Eenheid in liefde

Twee jaar geleden in de Koersbepaling in Amersfoort nog ter sprake geweest. Vier kerken hadden aangedrongen op een meer strikt beleid. Maar de synode wijzigde de koers voor de liturgie niet. Dat wordt in zes gronden gemotiveerd. De laatste is: 'de zichtbare eenheid van de kerken moet niet gezocht worden in eenvormigheid in kerklied en orden van dienst, maar in de liefde tot Christus' (*Acta 2005*, art. 42). Met

lees en die vergelijk met de groeiende praktijk? Tussen haakjes: ik heb geen onderzoek uitgevoerd om liturgische variatie in den lande in kaart te brengen. Het is gebaseerd op wat ik hoor en meemaak. Van gemeentelieden uit den lande en van collega's.

Eerste constatering: je kunt punt 1 van de Koersbepaling maximaal en minimaal uitleggen. De eerste zin luidde: 'De kerken beperken zich in haar generale synode tot het uitzetten van algemene kaders'. Zijn dat *slechts algemene* kaders of gaat het om *onmisbare* algemene kaders? Duidelijk het laatste. Het gaat om algemene kaders 'die op basis van de eenheid in het geloof maatgevend moeten zijn voor de vormgeving en invulling van de erediensten in alle kerken'. Maar dan is het wel handig als beschreven zou zijn wat die algemene kaders zijn, en dat ontbreekt (behoudens een verwijzing naar 'desbetreffende' artikelen van de kerkorde en bepalingen van synodes). Je moet echt de 'Toelichting bij 1' erbij lezen om dat in te vullen (*Acta*, p. 60). Daarin vindt u die mooie typering van orden van dienst. En wat het betekent de eredienst 'op verantwoorde wijze' in te vullen. Maar dan nog houdt dat 'verantwoord' ook in: 'met inachtneming van eigentijdse levensvormen, van plaatselijke contexten en van het karakter van de plaatselijke kerk' (p. 61). Licht in die zin uit de toelichting misschien de aanleiding voor de gedachte dat Zuidhorn de deur open zette voor 'het plaatselijk belang'?

Helder antwoord

Tweede constatering is dat de Koersbepaling duidelijk maakt: orden van dienst zijn geen harnas, wel zinvolle structuur voor de ordening van liturgische onderdelen. Verder: onze liedkeuze vindt plaats binnen het raam van kerkboek en liedlijst (groeierend). Op deze punten geeft de Koersbepaling een *helder antwoord* op de vraag naar de toepassing van art. 65 en 67 KO. Maar wat als de voorganger, gesteund door de kerkenraad, toch opwekkingsliederen toelaat die niet in gezamenlijk overleg door de kerken zijn goedgekeurd?

Je kunt zeggen: dat is toch niet erg? Het zijn toch christelijke liederen waarin kinderen van God hun hart uitzingen tot zijn eer? Kunnen voorganger en kerkenraad dat niet uitmaken? Ik zou zeggen: we hebben afgesproken dát samen te doen. Onlangs nog, in de meest recente algemene vergaderingen.

Plaatselijk individualisme

In het vorige artikel wierp ik de vraag op: wat betekent de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk als in een en dezelfde stad meerdere gemeenten zijn? Dat elke gemeente vrijheid neemt z'n *eigen* liturgisch beleid te voeren? En eigen (hooguit intern gemotiveerde) afwijkingen van de afspraken door te voeren? Ik ben ervan overtuigd dat we moeten inzien dat een asynchroon beleid tot concurrentie tussen zusters leidt. Forse verschillen kunnen groeien op de volgende vlakken:

- het gebruik van formulieren én eigen versies,
 - de verhouding tussen psalmen, gezangen en niet-geselecteerde liederen en
 - het beleid van toelating van 'gasten' (niet-leden) tot het avondmaal.
- Dan noem ik alleen nog maar die vlakken waarop er wel degelijk afspraken of randvoorwaarden bestaan. Laten we echter niet vergeten dat er al genoeg spanning is op die vlakken van de eredienst waar geen enkele afspraak over bestaan (vgl. de opsomming van Berkel 1996). Het accent op gemeentelijke vrijheid kán een uiting van individualisme zijn. Als namelijk een groep of segment in de gemeente het onderling snel eens is, maar geen geduld heeft

met het andere (meer of minder vooruitstrevende) deel. Als een gemeente het verband met de kerken in feite breekt ten opzichte van de liturgische besluiten. Dat gebeurt makkelijker naarmate het landelijk kerkverband meer als denominatie gezien wordt en wanneer de eigen situatie ter plaatse dé norm voor beleidsbeslissingen wordt.

Vroomheid en vervreemding

De ene gemeente is namelijk ook het vlak waar de eenheid als eensgezindheid in de Heer het eerst onder druk komt te staan. Ik illustreer dat met een klein voorbeeld van verre strekking. Uit ervaring weet ik hoeveel spanning kan ontstaan wanneer sommige leden expressie aan geloof geven door de handen op te heffen. Tijdens lofzang en/of aanbidding. 'Opgeheven handen' lijkt in een enkele psalm en 1 Timoteüs 2:8 dé bijbelse gebedshouding. Tegelijk is de vorm meer specifiek en afgekeken van evangelische opwekkingsbijeenkomsten. Er is wél een enthousiaste expressie gekozen, maar geen één voor verslâgenheid van hart. Het ene gemeentelid vindt zoiets mooi en heeft vrijmoedigheid dat ook te doen. Een ander voelt zich geïntimideerd en in zijn geloofsuiting bekritiseerd. Een derde heeft moeite met zo'n individueel-andere expressie, zeker uit charismatisch circuit. Wanneer ik als predikant ook 'de handen ophef', zou ik een duidelijke keuze maken. Niet alleen voor een gebaar op zich, maar ook voor een bepaalde cultuur van aanbidding, van eredienst. Omdat de dingen nu eenmaal aan elkaar vastzitten: wat we zingen en hoe we zingen, wat in gebed vooral benoemd wordt en in welke vorm we dat doen. Dat hoort toch ook bij liturgisch beleid?

Tucht gevraagd

Kunnen we een stap verder komen om de balans tussen landelijke afspraken en plaatselijk beleid in de liturgie te verbeteren? Ik noteerde al dat het slot van de Koersbepaling mijns inziens niet voldoet: 'de normale kerkelijke wegen' van visitatie en bezwaarschrift. Ja, er werd wel bepaald dat een kerkenraad afwijking van de afspraak (in liedbundel en lijst) zal verantwoorden, maar tegenover wie? Slechts tegenover de

eigen gemeente, zodat de leden eventueel in appèl kunnen gaan? Dat legt een te zware last bij het kerklid. En op de raad die door briefschrijvers geplaagd wordt. Tot besluit van deze beschouwingen over effecten van de Koersbepaling wil ik pleiten voor meer gezamenlijk liturgisch beleid. Door a. kerken in eenzelfde plaats en b. door kerken met een bijzonder karakter. Maar eerst dit. We vinden de slotvraag van de openbare geloofsbelijdenis prachtig: 'Beloofd u zich te onderwerpen aan de kerkelijke vermaning en tucht, indien u zich – waarvoor God u genadig beware – in leer of leven misgaat?' Bij volwassen lid van Christus en zijn kerk zijn hoort: de ander *uitnodigen* op jouw geloofsleven en levenswandel toe te zien. We beschouwen de christelijke

'de zichtbare eenheid van de kerken moet niet gezocht worden in eenvormigheid in kerklied en orden van dienst, maar in de liefde tot Christus'

tucht als derde kenmerk van de kerk. Maar waarom staan we, bijvoorbeeld in liturgische zaken, dan zo op het eigen beleid? Is het wijs om te zeggen: 'Wanneer een kerkenraad de [...] verantwoordelijkheid en vrijheid onverhoopt zo gebruikt dat het karakter van de gereformeerde kerkdienst geweld wordt aangedaan, dan zijn er de normale kerkelijke wegen ...'? Laten we het omdraaien: de kerken nodigen elkaar uit toe te zien op elkaar, óók op het liturgisch beleid. Elke gemeente is niet zo sterk en vrij dat zij niet principieel de hulp en correctie van de zusterkerken zoeken zal. Het getuigt van gereformerd karakter, ook van de eredienst, om *zelftucht* toe te passen en van zusterkerken *opzicht* te vragen – ook in liturgisch beleid.

Hulp gezocht

Die denkrichting maakt het vanzelfsprekend dat kerken in dezelfde stad en/of in dezelfde culturele situatie sámen liturgisch beleid ontwikkelen. In stadsberaad of op de classis. Of in een samenwerkingsverband van missionaire gemeenten. Vooral in de missionaire situatie en stadsgemeenten geldt:

- Er is vaak gebrek aan menskracht om veel in liturgische studie en verantwoording te investeren. Maar ook fris geloof, verstand en creativiteit. Laten zij de handen ineen slaan, samen beleid maken én de kerken in den lande dienen!
- Terwijl in jonge gemeenten grote druk bestaat om door vernieuwing aantrekkelijk kerk te zijn. Laten we nieuw beproefde vormen, bijv. van leerdiensten, met elkaar delen.
- De eigen predikant kan door zijn charisma (hij is niet voor niets dáár beroepen en wéét zich groeien) en positie in korte tijd veel klaar krijgen. Krijgt hij het tegenspel dat hij nodig heeft? Hij kan zijn collega's veel geven en van hen ontvangen.

Wij predikanten hebben wijze en stevige mensen om ons heen nodig. Om ervoor bewaard te worden dat ik de invloed van eigen persoonlijkheid en omvang van eigen rol niet in de gaten heb. Die leiden op den duur tot burnout: bij de voorganger of bij de gemeente. En ik weet niet welke vorm erger is, maar ik denk de laatste. Deze factoren schreeuwen mijns inziens om een structuur waarin liturgisch beleid op niveau getild wordt. En laten we wel wezen: de opdracht van generaal-synodale deputaten is nogal dun geworden, zeker met het torpederen van de rapportage over liturgie en huidige cultuur (*Acta Amersfoort 2005*, art. 75). Wanneer de kerken in een bijzondere missionaire situatie hulp zoeken kan dat ook in dat bredere verband waarin we elkaar van dienst willen zijn. Ik zou het prachtig vinden als die zusjes vanuit de ervaren uitdaging de eredienst ter sprake brengen.

Dr. Erik de Boer is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zeist.

Iedereen in beweging

Nehemia 2:11-3:32

Het verhaal over de aanpak van de herbouw van de muren van Jeruzalem en het overzicht van de medewerkers aan de bouw is even leerzaam als grappig.

J. Glas ■

Iedereen doet mee. De hogepriester is bezig met het herstel van de Schaapspoort. Begrijpelijk. Door deze poort worden de offerdieren naar binnen gebracht. Ook zalfbereiders en goudsmeden zien we aan de muur bezig. Wat doen die daar in vredesnaam? Volgens mij wordt de muur er niet beter door. Sommigen van hen zijn (daarom?) aan het bouwen van huizen gezet. Daar hebben bouwfouten minder gevolgen voor de veiligheid van de stad als geheel. Iemand heeft zelfs zijn dochters ingeschakeld. Je zou als een journalist met een microfoon langs de mensen moeten gaan om hen te vragen wat hun motieven zijn.

De bouwers leggen grote ijver aan de dag. Sommigen werken niet alleen aan het stuk muur dat voor hun woning ligt, maar pakken er een stuk bij. Een persoon werkt als een gek aan dat deel van de muur dat voor het huis van de hogepriester ligt. Als je hem vraagt waarom hij zich zo uitslooft, luidt het antwoord: de hogepriester is niet te beroerd om mee te helpen met het herstel van de Schaapspoort, daarom neem ik dat deel van de muur mee dat voor zijn huis ligt.

Hoe komt het dat iedereen in beweging is gekomen en het werk van de herbouw van de muren van Jeruzalem voortvarend aanpakt? Dat komt omdat één persoon, Nehemia, zijn roeping heeft gevolgd. Daardoor kwam niet alleen hij in beweging, maar wist hij ook het volk te motiveren. Sinds de afronding van de tempelbouw 70 jaar geleden was er aan de muren niets gebeurd. Ook Ezra, de priester, die dertien jaar voor Nehemia in Jeruzalem was gearriveerd, zag zijn pogingen om de muur te herbouwen mislukken.

Het is een mooi verhaal dat laat zien dat iedereen zich geroepen mag weten om mee te doen. Niemand hoeft zichzelf minder te voelen. Een ander hoeft niet te vinden dat jij niet nodig bent. Wat iemand bijdraagt, is van zo grote betekenis dat z'n naam daaraan verbonden mag worden. Zieke mensen dragen bij aan de hoognodige relativering van het ideaal van schoonheid en gezondheid. Gehandicapte mensen herinneren hun omgeving eraan hoe gaaf het is om er voor iemand te zijn en met die persoon mee te bewegen. Niemand kan zeggen dat hij niet geroepen wordt.

Iedereen loopt gevaar in de valkuil van demotivatatie terecht te komen wanneer zijn roeping belachelijk wordt gemaakt. Je hebt dan de neiging om te denken: waar doe ik het voor, laat ik er maar mee ophouden (zie 2:19). Dat is het moment waarop je mag terugvallen op het grotere kader waarin jouw roeping past: Gods wil. Zoals Nehemia dat zo mooi onder woorden brengt toen hij tegenstand ondervond (2:20): "Het is de God van de hemel die ons doet slagen. Wij, zijn dienaren, beginnen met de herbouw."

Ds. Jacob Glas is predikant van de Gereformeerde Kerk te Maastricht.

Vleugels

wandelen met God

**Er is zo'n lief liedje van Elly en Rikkert.
Over dat kuikentje, dat bij zijn moeder zat,
Onder haar vleugels, waar het veilig zat
...Heer, zo wil ik bij U zijn.**

O.W. Bouwsma ■

Dat beeld is in de Bijbel een ontroerend beeld van Gods genade. De schepping leert ons veel over de aard van de Schepper. In nogal wat psalmen kom je dat beeld tegen als symbool van Gods liefdevolle zorg en bescherming voor zijn volk: 'in de schaduw van uw vleugels'.

Gebed

In Psalm 17 kom je het tegen in de vorm van een gebed: "verberg mij in de schaduw van uw vleugels". Een gebed is het. Geboren in nood. David dichtte het, overtuigd van zijn onschuld in de situatie waarin hij terecht was gekomen. Hij heeft de dingen van God gedaan en roept om recht als mensen zich tegen hem keren. Hij heeft het benauwd. Geloven is mooi, maar wie er ernst meemaakt, komt zichzelf en anderen nogal eens tegen. Dat kan liggen aan de manier waarop je je geloof hebt verwoord en uitgedragen. Gedaan en beleefd. Maar een rots-vaste overtuiging roept ook weerstanden op. Dat vergeten we nogal eens. En dan valt het allemaal tegen.

Dat gebeurt nogal eens. En zelfs kunnen mensen God het verwijt maken dat Hij hen niet eerlijk behandelde.

In je onzekerheid over wat er met je gaat gebeuren, je ziekte, je onmacht... Waar zoek je het?

Onrecht dat je treft, waar ga je ermee naar toe? Psychologen genoeg en eventueel psychiaters. Dokters en pillen. Maar God? Wat verwacht je van Hem? Vast en zeker is het heel moeilijk om je geloof overeind te houden in tijden van neerslachtigheid en depressie.

Maar naar God gaan en bidden... dat zijn niet zomaar een paar aardige woorden van advies en verder niet. Het is de weg die God zelf je voorhoudt: de weg van gebed.

"Heer, verberg me in de schaduw van uw vleugels". Daar is het veilig. Daar vindt een mens geborgenheid. De warmte van het vaderhart van God.

Verlang ernaar en bidt er om.

Verlangen

In dit verband spreekt Psalm 61 van verlangen. In vers 5 lees je: "laat me altijd wonen in uw tent, veilig verscholen onder uw vleugels". Want als je bidt, is het goed dat verlangen te kennen. Als je geen hart voor God hebt, voor de Here Jezus Christus... denk je dat je dan zoiets zult gaan vragen?

Wie, zoals veel mensen tegenwoordig, in elk geval van buiten de indruk wekt, de dingen aan te kunnen, zal er moeite mee hebben dat te vragen. Zo sentimenteel bijna... En hoe klein en afhankelijk moet je je dan wel niet voelen! Toch, er zijn van die momenten in je leven dat je het allemaal niet meer overzien kunt. De rots is te hoog. Hoe kom je er doorheen; hoe krijg je perspectief?

Afhankelijkheid.

Juist daar vraagt de Heer om, voortdurend. Om die levenshouding van zijn kinderen.

Haal dat beeld eens voor je van dat kuikentje en die moederkip, met die vleugels. Zo'n moederlijk beeld is het en zo vertrouwd, rustgevend. Meer dan een moeder troosten kan, bemoedigt God, zegt Jesaja. En al is er dan veel voorbij, voorgoed voorbij... Bij die God kun je altijd terecht. Hij is nooit voorgoed voorbij! Zijn Woord niet. Net zo min zijn liefdevolle genegenheid om Jezus' wil. Roep het in je wakker, dat verlangen. Verlangen naar rust in Hem, om zo je ogen te kunnen sluiten in vrede met Hem, elke avond weer. "Voedt het oud vertrouwen weder" zongen we vroeger. Kom in beweging, naar God toe!

Besluit

En als je dat besluit nog niet genomen had, leer het dan vanuit Psalm 57.

Vers 2 zegt: "in de schaduw van uw vleugels zal ik schuilen". Daar gaat het om je voornemen, om wat je werkelijk wilt. Dat zal ik doen: schuilen bij de Heer.

Wie zo'n besluit neemt, geeft blijk van inzicht. Van geleerde wijsheid.

Wie kan zonder God?

Ja, ik weet ook wel dat talloze mensen denken zonder Hem te kunnen gaan, maar bijna alle mensen hebben toch wel iets van een gevoel van 'er moet iets zijn; er moet nog iets komen'. Iets... dat is wel heel mager.

Verlangen naar geborgenheid en het besluit nemen het ook werkelijk te zoeken waar het te vinden is, is heel wat rijker. Die geborgenheid is te zoeken en te vinden bij de Heer, die ver boven alles en iedereen gaat. Die ons belooft dat ons leven in Christus geborgen is bij Hem. Veilig. Wat let je om dat besluit te nemen om te schuilen onder Gods vleugels? Wie houdt je tegen?

Mensen kunnen besluiten nemen. Ook dwarse: niet voor mij! Maar waarom zou je Jezus opnieuw laten roepen: "Hoe vaak heb ik je willen bijeenbrengen, zoals een hen haar kuikens onder zich bij elkaar brengt, maar je wilde niet?"

Hij roept: laat je terugbrengen bij God. Koester geen gedachten hoger dan die je als mens toekomen. Neem het eens, temidden van alle dingen die gebeuren, heel basaal: wat kan ik met mijn leven? Waar vind ik geborgenheid, veiligheid en toekomst...? En neem het besluit: bij de Heer alleen.

Blijdschap

Het maakt je zoveel rijker.

Psalm 63 zegt: "ik juich in de schaduw van uw vleugels".

Dat komt er van.

Gebed, verlangen, de stap nemen en dan de blijdschap binnengaan. Dat is het wat je door de tijden heen kan dragen. En hoe hard heb ook jij dat nodig!

Want we leven met lood in de schoenen bij tijden; of ook zo geweldig oppervlakkig. Zo snel gaat het allemaal voorbij.

Toch: God is betrouwbaar.

En zijn beloften.

Voor tijd en eeuwigheid.

Je wordt door de HEER zelf uitgenodigd bij Hem op adem te komen; gekoesterd te worden. In de schaduw van zijn vleugels... Wat een geweldig beeld is dat!

Ds. Oeds Bouwsma is predikant van de Gereformeerde Kerk te Gouda.

HOOFDREDACTEUR:

Prof. Dr. B. Kamphuis, coördinator
'Achtergronden'

EINDREDACTEUR:

Dr. A.L.Th. de Bruijne

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Dr. E.A. de Boer, coördinator 'Meditatief',
Drs. I.D. Haarsma, Prof. Dr. G. Kwakkel,
Drs. B. Luiten, coördinator 'Kerkelijk leven'
en 'Wandelen met God',
Prof. dr. S. Griffioen, J. Westert, coördinator
'Samenleving'.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, coördinator 'Opvoeding en
onderwijs', J.M. de Jong, rubriek 'Kunst',
Ds. G. Riemer, coördinator 'Van binnen
naar buiten', Dr. J. Smelik, rubriek 'Kerk
en muziek', Drs. H. Veldman, rubriek
'Kort historisch'.

BESTUURSLEDEN STICHTING

DE REFORMATIE:

A. Verhoeff (voorzitter),
Drs. B. Bos (secretaris),
F.H. Haveman (penningmeester)

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636
Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per
E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per
post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE EN

ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3013636.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,95 per jaar
studenten € 19,50;
buitenland € 130,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december

- opzegging van het abonnement dient
1 maand voor aanvang van het nieuwe
abonnementsjaar schriftelijk of per
e-mail te geschieden (voor 1 december)

Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-
rom verkrijgbaar bij de Chr.
Blindenbibliotheek voor blinden
en slechtzienden.
Tel. (0341) 565477.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uit-
gever is het niet toegestaan artikelen uit dit
blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

Gods gerechtigheid en onze gehoorzaamheid

Als wij nadenken over gerechtigheid, doen wij er goed aan bij God te beginnen. Hij regeert rechtvaardig over zijn wereld. Hij doet dat in Christus. Dank zij Hem mogen zondige mensen, rijk of arm, opnieuw beginnen. Daarover ging het vorige artikel. Nu trekken we de lijn door naar ons eigen handelen: we zetten het in dat kader.

P. Houtman ■

6. Gerechtigheid en barmhartigheid zijn één.

In Christus is het duidelijk dat Gods gerechtigheid en zijn barmhartigheid één zijn. Gods gerechtigheid, zijn beleid voor zijn wereldregering, is gerealiseerd in het kruis.

Het dilemma tussen barmhartigheid en gerechtigheid heeft een grote rol gespeeld in het werk van christenen in de Derde Wereld. Bewogenheid met de nood van de wereld, medelijden, was vaak het motief voor armoedebestrijding, medische zorg en onderwijs. Maar er kwam kritiek. Barmhartigheid werd als soft beschouwd. Het was vrijblijvende liefdadigheid, het geven van een aalmoes; je kon je er met een fooi van afmaken. Zulke barmhartigheid was niet voldoende om de nood van de wereld effectief aan te pakken. De machten van het kwaad, onderdrukking en onrecht, waren te sterk. Er was meer nodig: gerechtigheid. Dat is verplichtend. Als dat ontbreekt kun je verontwaardigd worden - op het thuisfront, tegenover rijke christenen, en ter plekke, tegenover de corrupte autoriteiten. Je kon met de vuist op tafel slaan. Het was zaak om de barricaden op te gaan.

Dit dilemma lijkt gevoed te zijn door een eenzijdig verstaan van Gods barmhartigheid. Mensen waren bang voor de rechtvaardige God en gingen vluchten van Gods gerechtigheid naar zijn barmhartigheid. Uiteindelijk werd Gods liefde gepredikt zonder zijn recht. Een verzoeningsleer deed opgeld waarbij God zomaar vergeeft; het geweld en het bloedvergieten op Golgota zou niet nodig moeten zijn.

Bevrijding

Het evangelie spreekt anders. In Christus is Gods gerechtigheid en barmhartigheid geopenbaard - en ze blijken één. God is 'eenvoudig': er zijn geen tegenstrijdigheden of spanningen in God. Barmhartigheid blijkt op Golgota een strijd op leven en dood te zijn. De liefde van Christus voor ons betekent dat Hij zich aan het recht van God onderwierp: Hij vervulde de gerechtigheid die Gods wet in het Oude Testament eiste. Dat is het summum van Gods beleid. Gerechtigheid is geschied. En die blijkt vol barmhartigheid voor ons, mensen: we zijn uit de gevangenis bevrijd en kunnen verder leven -

wij onrechtvaardig. Aan de andere kant: onze barmhartigheid eist een rechtskader; er is wetgeving voor nodig. Barmhartigheid die alleen maar weekhartig is, is onuitvoerbaar; daardoor blijven mensen in onzekerheid en worden uiteindelijk weer het bos in gestuurd.

Aan de slag

7. Gerechtigheid is iets wat wij moeten doen.

Dank zij Gods werk in Christus kunnen wij weer opnieuw beginnen, en moeten wij dat ook. De gereformeerde belijdenis is duidelijk over de verhouding tussen redding en goede werken: ze is immers opgeko-

wie gerechtigheid wil, moet nederig genoeg zijn om barmhartigheid te aanvaarden

door alleen maar te geloven. Er is een werldsamenleving hersteld waarin wij kunnen ademen. Corrupte regeerders, schriële rijken, ouders die hun kinderen opvoeden in een materialistische levenshouding - ze mogen allemaal opnieuw beginnen.

Gerechtigheid kan niet zonder hart. En echte barmhartigheid is niet neerbuigend en in strijd met de menselijke waardigheid. Wie gerechtigheid wil, moet nederig genoeg zijn om barmhartigheid te aanvaarden.

Dat barmhartigheid en gerechtigheid bij elkaar horen zien we ook in ons eigen beleid. Wij willen niet onbarmhartig of onmenselijk zijn tegenover asielzoekers; dat vinden

men uit de worsteling daarover in de tijd van de Reformatie. Ze laat zien dat er geen spanning is tussen Paulus en Jakobus.

Evangelie en wet mogen niet uit elkaar worden gespeeld. Dan zou de genade goedkoop en vrijblijvend worden, en aan de andere kant zou de wet een nieuwe zweep worden. Gods reddingswerk omvat ook vernieuwing. Rechtvaardiging leidt tot heiliging. Gods werk is fundamenteel; zonder Hem kunnen wij niets doen. Maar doordat Hij met zijn Heilige Geest in ons werkt, worden wij zelf ook actief. De boom van het geloof brengt goede vruchten voort. In Christus komt Gods wet opnieuw op ons af. De ethiek is geworteld in de dogmatiek. Ethiek is een integraal onderdeel van de christelijke

leer, zij het niet het eerste hoofdstuk.

Onze zondige aard is geen excuus om niet naar gerechtigheid te streven. Het feit dat Christus alle gerechtigheid voor ons volbracht heeft en dat het allemaal Gods werk is, is dat evenmin.

Er is ruimte gekomen voor een nieuw leven. Maar dat is geen speelruimte. We zijn geroepen tot nieuwe gehoorzaamheid over de hele linie, op alle terreinen van ons leven en samenleven – zie stelling 3. Goede werken zijn geen extra's die wij af en toe doen. Gehoorzaamheid eist onze volledige toewijding. Het is het offer van ons leven - een offer van dankbaarheid.

Bescheiden

Gerechtigheid is geen utopie. Het begint niet met een blauwdruk voor een betere samenleving; een menswaardig bestaan voor iedereen, vrijheid, een lijst van vrijheden. Het begint ook niet met een claim die wij op anderen kunnen leggen. Het begint niet met rechten die wij als mensen zouden hebben, mensenrechten. Het begint ermee dat wij in staat worden gesteld om opnieuw te beginnen met goed te doen; het begint met nieuw gedrag dat van ons verwacht mag worden. Gerechtigheid is ook daarin barmhartig: er worden ons geen irreële lasten opgelegd.

Gerechtigheid is tegelijkertijd realistisch. Heiliging beperkt zich niet tot

den willen bereiken. Ook als iedereen naar beste kunnen gerechtigheid zou doen, zouden er dieren losbreken, en projecten onbedoelde en ongewenste neveneffecten hebben. Ook dan zouden aardbevingen en verwoestijning in gebieden waar mensen zich hebben gevestigd, slachtoffers eisen en mensen beroven van hun huis en bestaansmiddelen.

Er blijft een oneindig kwalitatief onderscheid tussen Gods gerechtigheid, dat wat Hij doet, en onze gerechtigheid, die wij doen. Wij gaan wel Christus navolgen; wij worden vernieuwd naar het beeld van God, zoals we geschapen waren. Maar het verschil blijft tussen de Verlosser en de verlostten, de Schepper en zijn schepselen, de Vader en zijn kinderen. Wij worden geen collega's van God. Wij verwelijken niet het plan van God. Wij werken niet verder datgene uit waar Hij alleen maar de stoot toe heeft gegeven. Wij maken het niet - een betere wereld; wij moeten er wel aan werken.

Een bijzonder ambt

8. Gerechtigheid moet gepredikt worden.

Onze gerechtigheid moet wortelen in Gods gerechtigheid. God openbaart zijn gerechtigheid. Wij hebben daar van nature geen antenne voor. Daarom moet gerechtigheid gepredikt worden.

gedaan te krijgen. Tal van beroepsbeoefenaars zijn daarbij betrokken, van advocaten tot ontwikkelingswerkers, van verpleegkundigen tot managers; en ook gewone burgers. Deskundigheid is nodig, en wijsheid is onmisbaar.

Temidden van dat alles heeft de kerk met haar prediking een eigen, zelf-

de kerk gaat uit en de hoorders gaan aan het werk

standige taak.

De prediking moet concreet zijn en ingaan op de noden van de mensen in de samenleving, tot wie ze spreekt. Zij moet mensen ook stimuleren om verder te kijken dan het eigen erf.

Maar zij moet zich niet op sleptouw laten nemen door politici of actievoerders. De preekstoel is niet de plaats om propaganda te maken voor bepaalde acties of organisaties of om een theologische onderbouwing te leveren voor beleidsnota's en programma's.

Profetisch

In de context van maatschappijkritiek wordt van de kerk nogal eens gevraagd dat zij 'profetisch spreekt'. Terecht, mits men dat woord geen onverantwoorde lading meegeeft. De kerk moet zich voor haar boodschap niet schamen. Zij moet niet bang zijn voor de druk van overheden en andere machten in de samenleving. Zij moet keuzes durven maken en haar stem verheffen om op te komen tegen wat in het licht van de Bijbel onrecht is. Zij moet niet kleurloos zijn en kan niet iedereen te vriend houden.

Maar profeteren is niet hetzelfde als grote woorden schreeuwen. Het is ook niet: de hoorders opjagen met de zweep van de wet of van de oproep tot allerlei acties. Maatschappijkritische 'profetie' is vaak goedkoop geweest: grote, irreële eisen stellen en overheden en andere 'machten' verantwoordelijk stellen om ze te verwerkelijken.

het begint met nieuw gedrag dat van ons verwacht mag worden

wat spontaan in ons opkomt, waar we ons toe gedrongen voelen, of wat ons ligt. Gerechtigheid kijkt wat er mis is in de samenleving en wat daaraan gedaan moet worden. Onze schuld is wel vergeven, maar de gevolgen van ons verkeerd handelen moeten we onder ogen zien. Niet alle schade kan worden hersteld, maar aan het herstel van goede verhoudingen moet wel worden gewerkt. De wet voorziet ook in regelingen van schadevergoeding, en Zacheüs paste die toe toen hij Jezus had leren kennen (Lukas 19: 8).

Wij bereiken niet wat wij graag zou-

Er moeten ongetwijfeld ook vele andere dingen gedaan worden. Het woord vraagt om de daad. De kerk gaat uit en de hoorders gaan aan het werk.

Politici moeten beleid maken. Er wordt onderzoek gedaan. Er wordt onderhandeld: met betrokken groepen en partijen, tussen regeringen, en in internationale organisaties. Programma's en projecten worden ontwikkeld: ontworpen op de teken tafel, gevolgd in hun feitelijk verloop, begeleid, en geëvalueerd. De pers vestigt de aandacht op misstanden en houdt bij wat er gaande is. Er wordt actie gevoerd en er worden instanties benaderd om dingen

Panorama

Predikers kunnen er niet omheen om het nieuws te volgen. En ze doen er goed aan te luisteren naar al die verschillende betrokkenen en beroepsbeoefenaars. Niet om zich met hen te vereenzelvigen, of hun klachten en visies op de preekstoel te brengen. Maar om gevoel te krijgen voor de ingewikkeldheid van de problematiek, en wijsheid te ontwikkelen om daarop in te spreken, concreet, maar ook evenwichtig en verantwoord, en vooral zelfstandig, met oog voor hun eigen positie en verantwoordelijkheid.

Het is treurig dat mensen hun grond waar ze generaties lang gewoon en gewerkt hebben, moeten verlaten omdat die zal worden overstroomd vanwege een waterkrachtcentrale. Maar er moet wel energie worden opgewekt om steeds meer dorpen van elektriciteit te kunnen voorzien! Het lijkt nobel en rechtvaardig om boeren een minimumprijs te garanderen voor hun producten. Maar als nu blijkt dat zo'n systeem leidt tot speculatie op de markt...?

De prediker moet oppassen voor blikverenging. Hij is geroepen om grote woorden te spreken: de grote woorden van de Bijbel, barmhartigheid en gerechtigheid, vrede en bekering - in Gods naam, zoals Hij ze heeft bedoeld. Dat vraagt voorzichtigheid.

Er worden door allerlei organisaties en campagnes preekonderwerpen op de bureaus en beeldschermen van dominees en de tafels van kerkenraden gelegd, vaak al compleet met preekschetsen erbij, en gebedspunten, waarin de thema's en actiepunten van die groepen concreet zijn verwerkt. Predikers zullen beginnen met zich te bezinnen op het bredere kader waarin die punten al of niet hun plaats kunnen krijgen. Zij zullen de eenheid van het evangelie laten zien, het evangelie van Gods gerechtigheid in Christus. Deze artikelen zijn bedoeld om een bijdrage te leveren aan die brede blik en die evenwichtigheid.

Verlangen

9. Gerechtigheid is iets om naar uit te zien.

Gerechtigheid heeft een eschatologische component. Wij zien uit naar de nieuwe wereld, waar volkomen gerechtigheid heerst, om nooit meer

te worden verstoord.

Alle lijnen komen hier samen. God is de Rechtvaardige; Hij zal geen onrecht laten voortbestaan. Hij sticht gerechtigheid in Christus - zijn werk is volmaakt; Hij zal zijn doel volledig bereiken. Mensenwerk blijft stukwerk. Het is onvolmaakt. Wij kunnen misschien sommige doelen bereiken. Maar wij kunnen de wereld niet opnieuw scheppen. Wij zijn niet opgewassen tegen het kwaad in zichzelf, laat staan in de maatschappij. Maar God is dat wel. Hij overwint. Mensenwerk is vergankelijk; Gods werk is eeuwig. Het rijk van de vrede is het rijk van God, niet van de mens.

Op dit punt gaat de sociale ethiek in de maatschappijkritische theologie van de jaren '70 en '80 en de theologie van de bevrijding mank. Hoe terecht de maatschappijkritiek ook moge zijn, en de oproep om daar op bijbelse gronden wat aan te doen -

wij zien uit naar de nieuwe wereld, waar volkomen gerechtigheid heerst

zij verkort het christelijk perspectief. De eschatologische verwachting wordt neergetrokken op het niveau van het menselijk handelen. Ongeduld moge op z'n plaats zijn - "Heer, hoe lang nog? Kom haastig!" Maar als de roep aan het adres van de Heer opgaat in een oproep aan mensen, is frustratie het onvermijdelijke gevolg. Ethiek was niet het eerste hoofdstuk van de christelijke leer; het is een essentieel bestanddeel; maar het kan ook niet het laatste hoofdstuk zijn.

Christenen hebben een wijder perspectief; een uniek perspectief. Samen met vele anderen verlangen zij naar gerechtigheid. Zij zijn betrokken in het zuchten van de hele schepping, het verlangen naar bevrijding. Maar zij hebben hoop op iets wat nu nog niet zichtbaar is - het wordt niet openbaar in enige aardse prognose, maar is alleen kenbaar in het geloof.

Zuchten

Ze spannen zich met anderen in voor een betere wereld. Ze doen mee aan het ontwikkelen van visie en plannen en zetten zich mee in voor de uitvoering daarvan. Maar zij identificeren zich er niet mee; zij hebben

een verdere visie. Ze zien de weerbarstigheid van de situatie, de hardnekkigheid van het kwaad en de beperkingen van de menselijke mogelijkheden realistisch onder ogen; en toch zijn ze niet pessimistisch. Ze weten dat God alleen de nieuwe wereld kan verwerkelijken - dat maakt ze niet passief, maar motiveert ze juist om in die richting te werken: het zal uiteindelijk, uiteindelijk niet vergeefs blijken te zijn! Ze hebben een eigen houding die hen in staat stelt om met de plannen en de moeite om te gaan: gebogen knieën en gevouwen handen. Zuchtend, maar niet wanhopig. Ze leggen vrijmoedig de concrete nood in het gebed aan hun God voor. En ook de plannen, die ze samen met anderen ontwikkelen. In vertrouwen, dat Hij ze zal verhoren. Maar ze kijken in hun gebed wel verder dan die plannen. Ze gebruiken het gebed niet op een magische

manier: als wij maar genoeg bidden, concreet genoeg of hard genoeg of massaal genoeg of genoeg herhaald, dan moet wel gebeuren wat we vragen. Ze dragen hun punten ootmoedig aan hun God op.

In 2015 alle kinderen ter wereld naar school? Dat lijkt misschien teveel een menselijke bespiegeling, te parmantig in het zicht van de realiteit, om gelovig aan God voor te leggen. Biddend voor de kinderen, voor het onderwijs, voor hun toerusting voor het leven, laten ze aan God een passende ruimte om hun gebed te verhoren op zijn manier. 'Uw wil geschiede' - Laat niet mijn wil, maar de uwe gedaan worden! Uiteindelijk zal God oneindig veel meer doen dan wij bidden of beseffen. De hele aarde zal vol zijn van de kennis van Hem.

In dat perspectief zetten ze zich samen met anderen in voor concrete projecten. Naar die toekomst willen ze graag op weg samen met vele anderen, zowel medestrijders voor gerechtigheid als mensen die erdoor geholpen worden.

Drs. Piet Houtman is journalist en doceert theologie aan het Presbyterian Theological Seminary in Dehra Dun, India.

De NBV en het gereformeed kerkboek

Het was echt nodig geweest. Daar waren Rombout en Cyntia het helemaal over eens. Het zat er al in toen ze hun huis een aantal jaren geleden hadden gekocht. De makelaar had hun toen gewezen op barsten in het hout van de raamstijlen van de kamer. Ze hadden die eigenlijk al eerder moeten laten vervangen. Maar nu zaten de nieuwe erin. Een strak verfje erop. Pico bello in orde. Een kleine verbouwing.

M. van Veelen ■

Een kleine verbouwing

En toen begon het pas echt. Naast de fris geschilderde kozijnen stak het behang nu wel erg grauw af. Dat was nog van voor Rombout was gestopt met roken. Dus snel een nieuw behangetje. Maar eerst, zei Cyntia, het plafond witten. Want dat vertoonde ook nog nicotine sporen. Nou, het werd keurig. Een stralend wit plafond, nieuw behang. Maar toen viel het wel op dat de vloerbedekking door de jaren heen aardig verschoten en versleten was... Vul het verhaal verder maar in voor de gordijnen, de verlichting enzovoorts, enzovoorts.

NBG51 en NBV

Voor zover ik kan nagaan heeft de NBV onze kerken razendsnel veroverd. Veel sneller dan de bijbelvertaling NBG51. Maar die moest dan ook een meer dan drie eeuwen oude Staten-vertaling vervangen. En dat praktisch vanuit het niets. Ik herinner me nog mijn eerste 'Nieuwe Vertaling'. Ik kreeg hem in 1952. 'Bij het verlaten van de lagere school' stond er voorin. Tot die tijd lazen we thuis, op school en in de kerk de Statenvertaling. Alternatieven waren er niet echt. En we hadden daar ook geen moeite mee. We waren nog gepokt en gemazeld in de 'tale Kanaäns'. Bij ons in de kerk werd de 'Nieuwe Vertaling' tegen het einde van de vijftiger jaren ingevoerd. In andere vrijgemaakte gemeenten duurde dat heel wat langer. En dat terwijl deze vertaling nog grote overeenkomsten vertoonde met de Statenvertaling.

De NBV vertoont die overeenkomsten niet meer. In de jaren '90 publiceerde het NBG de eerste resultaten van het vertaalwerk (Prediker: 'lucht en leegte') Ik dacht toen: "Dat zal straks nog schrikken worden in de kerken." Toch is die schrik uitgebleven. De NBV is - voor zover ik kan nagaan - heel snel algemeen geaccepteerd. Veel sneller dan de NBG51 destijds.

Ik kan er slechts naar raden hoe dat komt. Komt dat door de uitgekiende pr rond de NBV van het NBG? Of is de acceptatie van de NBV voorbereid door *Groot Nieuws* en *Het Boek*? Die uitgaven werden wel in heel veel gereformeerde gezinnen aan tafel gelezen. Hoe het zij, deze kerkelijke verbouwing was inderdaad nodig. Elke catecheet die zijn tieners regelmatig uit de Bijbel liet lezen zal dat beamen. Kon de jeugd van de 50-er jaren nog iets met de Statenvertaling (of verbeeld ik me dat maar?), voor de 21^e eeuwse jeugd van de 21^e eeuw is de NBG51 grotendeels onverstaanbaar geworden. Daarvoor leunt die vertaling inderdaad teveel aan tegen de Statenvertaling.

De NBG51 in ons kerkboek

Kan het bij deze verbouwing blijven? Of moeten we als kerken achter Rombout en Cyntia aan? Als ik onze liturgische formulieren oneerbiedig met behang mag vergelijken, moeten we, nu we NBV-kozijnen hebben, ook een nieuw kerkelijk behang? Het lijkt mij bittere noodzaak. Maar houd bij deze beeldspraak wel in het oog, dat de NBV nog steeds dezelfde *Bijbel* is als de Statenvertaling en de NBG51. De taal is veranderd, de inhoud niet. In die lijn zal elke verdere vernieuwing moeten plaats vinden: zelfde inhoud, andere taal. Kunnen we er niet mee volstaan de bijbelteksten uit de NBG51 mechanisch te vervangen door dezelfde teksten uit de NBV? Mijns inziens kan dat beslist niet. En dat heeft alles te maken met dat aanleunen van de NBG51 tegen de Statenvertaling. Dat is destijds een bewuste tactiek geweest van het NBG. Men hoopte op die manier weerstanden tegen de 'Nieuwe Vertaling' te voorkomen. En dat is redelijk gelukt. Maar het gevolg ervan was dat het taalkleed van onze Bijbel nauwelijks veranderde. Grof gezegd: de ouderwetse randjes werden eraf gesneden, maar het grondpatroon bleef gelijk. En dat had grote gevolgen voor ons kerkelijke taalgebruik. Dat taalgebruik volgde de bijbel-

vertaling. Dat kun je aan elke zin in ons kerkboek merken. In het doopsformulier heeft God nog steeds zijn verbond 'opgericht tussen' Zichzelf en Abraham. En dat hebraïserende citaat uit Gen. 17 misstaat niet in het geheel van het formulier. Want het staat midden in een geheel dat een typisch *geschreven* document is. En dan bovendien een *door dominees geschreven* document. Die dominees laten zien dat ze goede Latijnse zinnen kunnen schrijven. En dat ze, net als het Griekse Nieuwe Testament, geen enkele moeite hebben met abstracte begrippen als goedertierenheid, gerechtigheid, vergeving en verzoening. Integendeel, het uitleggen van dat soort begrippen vormde een vast onderdeel van hun werk als catecheet en prediker.

De NBV - Nederlands

Het verschil tussen de NBV en de NBG51 is veel groter dan dat tussen de NBG51 en de Statenvertaling. Dat komt omdat de NBV consequent heeft gekozen voor het Nederlands. En Nederlands zit heel anders in elkaar dan Hebreeuws, Grieks en Latijn. In het Nederlands wordt een verbond niet *opgericht tussen* maar *gesloten met* iemand. In het Nederlands zeggen we: 'hij vergeeft' en 'ik word vrijgesproken' in plaats van 'hij schenkt vergeving' en 'mijn rechtvaardiging'. Wij houden nu eenmaal niet zo van abstracte begrippen. We zien liever actie.

Dit zijn uiteraard maar een paar voorbeelden. Ga maar eens op het internet naar www.biblija.net, de bijbelsite van het NBG. Je kunt daar de NBV naast de NBG51 lezen en verbazingwekkende ontdekkingen doen. Vooral als je het programma laat zoeken naar vertrouwde kerkelijke/theologische woorden. Het spreekt vanzelf dat er in de NBV allerlei nuances uit de grondtalen verloren gaan. Dat is het onvermijdelijke gevolg van de keuze voor het Nederlands. Overigens, trad dat verlies evenzeer op bij de Statenvertaling en de NBG51. Het bovengenoemde uitlegwerk van de theologen was anders niet nodig geweest. Met de NBV zullen eveneens heel wat woorden, begrippen en uitdrukkingen die ons dierbaar waren, verloren gaan. Om weer enkele voorbeelden te geven: de naam 'Heiland' zul je in de NBV tevergeefs zoeken. Het woord 'heil' komt nog een enkele keer voor, maar dan alleen in de uitdrukking 'je heil zoeken bij'.

De NBV - hedendaags Nederlands

De NBV heeft niet alleen gekozen voor het Nederlands maar ook nog voor 21^e eeuws Nederlands. We gebruiken vandaag weinig bijzinnen en al helemaal geen tussenzinnen. En daar waren de Grieken en Romeinen juist gek op. Kijk maar naar Luk. 1:1-4 waar het NBV dat alles bij uitzondering nog heeft laten staan. Expres, omdat die brij van zinnen daar voor

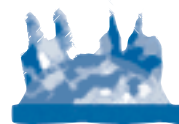
Lukas zelf ook een uitzondering is. Hij laat aan het begin van zijn Evangelie even zien dat hij weet hoe het hoort voor een Griek. Maar verder vertelt Lucas liever gewoon. Over het algemeen zijn de zinsconstructies in de NBV een stuk eenvoudiger dan in de NBG51.

Een tweede voorbeeld. In het Nederlands van vandaag is de meervoudsvorm van de gebiedende wijs verdwenen. Iedereen begrijpt dat de leuze 'Steun het Rode Kruis' gericht is aan het brede publiek en niet aan een enkeling. Vijftig jaar geleden was die leuze nog grammaticaal incorrect. Dat moest zijn 'Steunt het Rode Kruis'.

De NBV en ons Kerkboek

Nu al kun je merken dat de NBV de kerktaal aan het beïnvloeden is. Tot voor kort klonk in onze kerkdiensten de naam 'Heer' alleen in sommige Psalmen en Gezangen. Door ritme of rijm gedwongen. Maar nu hoor je de Heer steeds vaker zo noemen in preken. En, al weer, dat is maar één voorbeeld. Wie er oor voor heeft, zal er zeker een steeds langere rij aan kunnen toevoegen. Dit proces is onvermijdelijk. Er komt een moment dat nieuwe predikanten de Bijbel nooit in de NBG51 hebben gelezen. Het is niet moeilijk te voorspellen, dat de kerktaal die ons kerkboek tot op heden vulde gedoemd is helemaal te verdwijnen. Gezien de vlotte acceptatie van de NBV kon dat wel eens sneller gaan dan we nu vermoeden. Hoe het zij, we kunnen niet meer terug.

Voor ons kerkboek komt er nog bij dat een groot deel ervan het stempel draagt van de tijd van de Hervorming. Wat de inhoud betreft is dat prima, wat de taal betreft niet. Een opvallend kenmerk van de taal uit die tijd is de grote voorliefde voor bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden. Zo hoorde dat in de 17^e eeuw. In onze oren klinkt dat overdadig en zelfs ietwat onbetrouwbaar. We horen over Christus' '*volkomen* verzoening van al onze zonden'. *Als* we dat nog horen! We vragen ons af: waarom 'volkomen'? Het komt namelijk eenvoudig niet bij ons op dat Christus onze zonden onvolkomen zou kunnen verzoenen. Maar waarschijnlijk horen we het 'volkomen' helemaal niet meer. Mensen zijn er namelijk op ingesteld om overbodige informatie niet op te merken. Die gaat je het ene oor in en het ander oor uit. En dat is in de kerk nu net dodelijk. Maar zo gaat het wel als de voortreffelijke informatie in onze formulieren verpakt is in een taal die de onze niet meer is. De kerkganger hoort de vertrouwde klanken niet meer aan, hij ondergaat ze. Anders gezegd veel kerkgangers zitten de lezing van de bekende formulieren gewoon uit. Ze worden weer actief bij het volgende onderdeel van de dienst.

Proef op de som

Laten we met de besproken eigenaardigheden van de NBV eens kijken hoe de verwerking ervan uitpakt voor de bekende wijdingswoorden bij de avondmaalsbeker. "Neemt, eet, gedenkt en gelooft dat het lichaam van Christus van onze Here Jezus Christus gegeven is tot een volkomen verzoening van al onze zonden".

De meervoudsvorm van de gebiedende wijs is verdwenen en Here wordt Heer. Dus dat wordt: "Neem, eet, gedenk en geloof dat het lichaam van onze Heer Jezus Christus gegeven is ..."

Abstracte begrippen worden vervangen door werkwoordsvormen en overvloedige bijvoeglijke naamwoorden verdwijnen omdat ze als dooddoeners fungeren: "... om al onze zonden te verzoenen."

Wie wil weten hoe dit verder uitwerkt voor de formulieren kan

terecht op de website van onze kerken.

(<http://www.gkv.nl/main.asp?intTreeViewID=272>). Deputaten Eredienst laten iedereen u daar graag meeleven met hun werk aan de integratie van de NBV in de liturgische formulieren.

Alleen nieuw behang?

Rombout en Cyntia hebben het geweten toen ze besloten nieuwe kozijnen te laten zetten.

Wat eerst een kleine verbouwing leek, liep uit op een complete renovatie. Maar het resultaat mag er zijn! Kunnen we als kerken na de verbouwing van de NBV volstaan met een nieuw behangetje van bijgewerkte formulieren? Daar heeft de GS Amersfoort-C een opdracht voor gegeven. Kan het daarbij blijven? Het lijkt me niet. Op zijn minst zullen de bijbelcitaten in de drie Formulieren van Eenheid door NBV-

citaten moeten worden vervangen. Maar daarmee kunnen we niet volstaan.

De belijdenisgeschriften in ons kerkboek zijn voor 1985 gereviseerd. Dat was toen een hele vooruitgang. Maar veel van wat ik over het 17^e eeuwse Nederlands gezegd heb geldt nog steeds voor de Drie Formulieren. Woorden en uitdrukkingen veranderden, het grondpatroon van die oude taal bleef gehandhaafd. En Jan Catechisant zit er maar mee. De Catechismus is met zijn vele bijvoeglijke naamwoorden, bijzinnen en tussenzinnen voor hem gewoon onleesbaar geworden.

Daar komt nog bij dat de Catechismus destijds als eerste is 'vertaald'. Als je de Drie Formulieren leest, zie je dat de vertaling bij de Dordtse Leerregels het best is gelukt. Blijkbaar kregen de werkers van toen de techniek van het vertalen steeds beter onder de knie naarmate het werk vorderde. Binnen het Deputaatschap Eredienst maken we vandaag een dergelijke ontwikkeling door. Jammer, dat men destijds na de Dordtse Leerregels niet de meest gebruikte van de drie, de Catechismus, nog eens onder handen heeft genomen.

Als kerken krijgen we nu dankzij de NBV ongevraagd een herkansing. Maar de generale synode zal wel een opdracht moeten geven. Dat kan geen GS op eigen initiatief. Welke kerk zet de bal voor zodat de GS die kan inkoppen?

Ds. Martin van Veelen is emerituspredikant van de kerk te Duiven/Velp en Deputaat Eredienst. Hij schreef dit artikel op persoonlijke titel.

**Nederlandse Stichting
"Verpleegkundigen
voor Israël"**

Ook uw steun is nodig!

De V.V.I. stelt zich ten doel:
Israël helpen met de verpleging
van alle bevolkingsgroepen,
ongeacht afkomst en overtuiging.

**Verpleegkundige Hulp
discrimineert niet...**

Giften graag op giro 3885840
t.n.v. Penn. VVI, Postbus 476,
3440 AL Woerden
Int.: Secretariaat tel 010-4137951
email: adm.vvi@planet.nl

Ook bemiddeling bij uitzending vrijwilligers

Geef u óm Israël, geef dan vóór Israël

Gereformeerd Kerkboek: 'Jezus vol liefde'

lied van de week

'Jezus vol liefde' is onder ons een vrij bekend lied. Sinds 2005 staat het in het Gereformeerd Kerkboek maar daarvoor was het al opgenomen in Opwekking en verder kom je het tegen in de eerste E&R-bundel en in de Evangelische Liedbundel. De conclusie dat het wel zal gaan om een 'opwekkingslied' ligt voor de hand. Toch klopt dat niet, want het lied heeft een totaal andere kerkelijke achtergrond.

A. de Heer ■

De tekst van 'Jezus vol liefde' is in een oogopslag duidelijk. Na de aanheft (r. 1-2) volgt een gebed (r. 3-6). Dat gebed is gericht op 'Jezus vol liefde', onze Heer en het vraagt om te worden gevuld met Jezus' kracht, om ieder tot zijn doel te brengen en tot een toegewijd en heilig volk te maken. Kortom, een lied om verandering, om gevuld te worden met Jezus' liefde. De tekst is geschreven door Hans Lieberton, een bekend dichter binnen de evangelicale liedcultuur. Lieberton gebruikte voor zijn tekst de melodie van een bestaande canon, 'Alles ist eitel, du aber bleibst'.

Alles ist eitel

Om een goed beeld te krijgen van de melodie, is hierbij het oorspronkelijke lied afgedrukt. De tekst hiervan luidt: 'Alles ist eitel, du aber bleibst, und wen du ins Buch des Lebens schreibst.' Twee bijbelteksten zijn hier gecombineerd: Predikers bekende uitspraak - 'alles is ijdelheid' - én Openbaring 20:12 - 'Toen werd er nog een geopend: het boek van het leven.'. Het lied is geschreven als 3-stemmige canon. De tekst wordt driemaal gezongen, niet met een letterlijke herhaling maar door de drie zinsdelen te combineren. In de eerste herhaling is dat 'Du aber bleibst' met 'Alles ist eitel' en in de tweede 'Du aber bleibst' met 'und wen du ins Buch des lebens schreibst'. Zo ontstaat er een bepaalde retoriek in de tekst:

1-2: 'Alles ist eitel, du aber bleibst, und wen du ins Buch des Lebens schreibst'

3-4: 'Alles ist eitel, *du aber bleibst*'

5-6: 'Du aber bleibst, *und wen du ins Buch des Lebens schreibst*'

Bouw je de canon op tot driestemmigheid dan valt door de combinatie van stemmen (en tekst) het accent eerst op 'Alles ist eitel', dan op 'du aber bleibst' en vervolgens op 'und wen du ins Buch des Lebens schreibst'.

Jezus vol liefde

Het is wat vreemd om bij een toelichting op het ene lied een ander te gaan bespreken. Ik doe het hier toch, omdat ik 'Jezus vol liefde' als lied een verarming vind in vergelijking met 'Alles is eitel'. Ik leerde 'Alles ist eitel' voordat 'Jezus vol liefde' was ontstaan en toen ik op een bepaald moment dát lied tegenkwam, kon ik het niet meer dan een slap aftreksel van het origineel vinden. De redenen daarvoor zijn als volgt. De tekst van 'Jezus vol liefde' vraagt enkele ritmische aanpassingen van de melodie. Veel is het niet - een hele noot opdelen in twee halven, een opmaat laten vervallen - maar daarmee verdwijnt een ritmische verfijning die de canon aangenaam kruidde. Verder heeft 'Jezus vol

liefde' een doorlopende tekst. Dat kan best bij een canon, maar hier is het gevolg dat het aardige spel van de combinaties van de drie zinsdelen is verdwenen. Vervolgens vormen de tekstherhalings in 'Alles ist eitel' een eenheid met de melodie. Kijk bijvoorbeeld naar r. 3: de melodie van de eerste 'du aber bleibst' wordt enkele tonen lager herhaald bij de tweede 'du aber bleibst' - opnieuw een mooie samenhang van tekst en melodie. Hetzelfde is het geval in r. 5.

Concluderend: in 'Alles ist eitel' vormen tekst en melodie een zinvolle én sprekende eenheid. In 'Jezus vol liefde' is er sprake van een melodie plus een tekst, die samen weliswaar netjes tot klinken kunnen komen, maar elkaar verder weinig hebben te bieden.

Jeugdmuziek

'Alles ist eitel' ontstond in 1942. De tekst werd gemaakt door Gerhard Fritzsch (1911- vermist 1944), Theophil Rothenberg (1912) schreef de melodie. Beide heren waren opgegroeid binnen de invloedssfeer van de Duitse *Jugendmusikbewegung*. Die beweging maakte deel uit van een ontwikkeling die in de eerste decennia van de 20ste eeuw over heel West-Europa merkbaar was, nl. aandacht voor het traditionele volkslied, het actief zingen en musiceren in allerlei sociale verbanden, en veel aandacht voor het muziekonderwijs. Deze ontwikkeling kende verschillende richtingen; zo werd in Duitsland bijvoorbeeld het nationaal-socialisme door actief zingen en musiceren gepromoot en onderhouden. Maar ook binnen de kerken kreeg het zingen een nieuwe impuls die doorwerkte tot ver in de naoorlogse tijden. Theophil Rothenberg was volop actief binnen de Evangelische Kirche, aanvankelijk als cantor, later als docent aan een predikantenopleiding en als 'Landessingwart'. In 1950 was hij betrokken bij de oprichting van de Arbeitsgemeinschaft für Evangelische Jugendmusik. 'Alles ist eitel' schreef hij in het kader van deze werkzaamheden. Het lied past goed in deze kringen; Het laat zien dat er veel waarde wordt gehecht aan goede teksten en aan goede muziek. De canon is bovendien een vorm waarmee je op een relatief eenvoudige manier veel zingplezier en een behoorlijk resultaat kunt bereiken. Het lied raakte ingeburgerd en is al opgenomen in het *Evangelisches Gesangbuch* (1996).

Aangeboden

Van verschillende kanten worden oude jaargangen van *De Reformatie* aangeboden. Als u belangstelling hebt voor alle (1-82) of meerdere jaargangen, neem dan contact op met Margreet Kremer, telefonisch te bereiken op maandag en woensdag bij Scholma Druk 050-3013636

Canon

'Alles ist eitel' / 'Jezus vol liefde' is een driestemmige canon; de inzetten staan aangegeven met Arabische cijfers. De melodie staat in het *Gereformeerd Kerkboek* genoteerd in A-groot, 'Alles is eitel' in het *Evangelisches Gesangbuch* in B-groot. Ze heeft een omvang van een duodecime ofwel 12 tonen, en dat is behoorlijk wat. Een actieve zinghouding is daarom een eerste vereiste, gecombineerd met een goede ademsteun. Het lied staat in het Gereformeerd Kerkboek genoteerd in een vierkwartsmaat, maar de notatie in een tweekwartsmaat zoals in het *Evangelisches Gesangbuch* is veel beter. Het lied moet niet vanuit de kwart worden gezongen, dat is te taai én veel te langzaam, maar vanuit de halve, met een levendig tempo.

Het begeleiden van een canon is wat anders dan het begeleiden van een coupletlied. Als het lied namelijk in canon wordt gezongen dan is een begeleiding als was het een coupletlied niet op zijn plek; de canon wordt daarmee *overruled*. Een harmonisch ostinato is beter op z'n plek. De *Aanvullende begeleidingsbundel bij het Gereformeerd Kerkboek* (Muziekuitgeverij Nootzaak, Rotterdam) biedt een dergelijke begeleidingsvorm.

Wens

Tot slot een wens. Voor 'Jezus vol liefde' als kerklied kan ik weinig waardering opbrengen; hierboven heb ik dat ook onderbouwd. Het originele lied is ondertussen een prima canon, plezierig om te zingen. Daarom zou ik óf een goede hertaling óf een nieuwe tekst, geschreven op de huid van de melodie, van harte verwelkomen. Niet zozeer voor mezelf, als wel voor de zingende kerk.

Anje de Heer is musicus en publicist liturgie en kerkmuziek. Zij verzorgt voor de deputaatschappen Eredienst en Kerkmuziek het Steunpunt Liturgie.

Paulus leest het Oude Testament radicaal christocentrisch

In Galaten 3:16 lezen we in de NBV: 'Nu gaf God zijn beloften aan Abraham en zijn nakomeling. Let wel, er staat niet 'nakomelingen' alsof het velen betreft, naar het gaat om één: je nakomeling en die nakomeling is Christus.

We mogen dankbaar zijn voor deze vertaling. Ze verhult wel hoeveel moeilijkheden in deze uitspraak van Paulus liggen, maar ze geeft exact weer wat Paulus wil zeggen.

W. Wieringa ■

Het gaat bij Abraham om drie beloften. Jahweh belooft Abraham: je zult tot een groot volk worden, talrijk als de sterren aan de hemel. Verder zul je via je nageslacht tot een zegen voor alle volken worden. En ten derde: je nageslacht krijgt Kanaän als woonplaats op aarde. Paulus leest de drie beloften radicaal christocentrisch. Niet alleen de *tweede* belofte: een zegen worden voor alle volken. Dat hebben we zien gebeuren en wijzelf, christenen uit de heidenen, zijn er het bewijs van: uitsluitend via Christus is de zegen naar de heidenvolken gegaan. De enige door wie mensen, ook van heidense afkomst, behouden kunnen worden, en ook inderdaad behouden worden. Die zegen... dat is Christus.

De *eerste* belofte: van het ontelbare nageslacht van Abraham vindt eveneens zijn concentratie in Christus. Het volk Israël was nooit zo geweldig talrijk. De belofte van een talloze menigte van Abrahams nageslacht wordt vervuld in Christus, door wie talloze heidenen het recht ontvangen Abraham hun vader te noemen en in zijn erfenis te delen. Bij Israël ingelijfd via Christus.

Ook de *derde* belofte, van het land Kanaän, vindt zijn vervulling in Christus. Paulus begint de zin immers: Nu gaf God *zijn beloften*... Daar moet dus ook de belofte van het land bij horen. Het land van de staat Israël is dus eigenlijk het land dat aan Christus beloofd is. Heeft Hij dat land al in bezit? Rechtens wel. Net als alle landen ter wereld. "Mij is gegeven alle macht in de hemel en op de aarde".

In Rom. 10:4 lezen we van Paulus: *De wet vindt zijn (eind)doel in Christus, zodat iedereen die gelooft, rechtvaardig verklaard zal worden.*

Hier gaat het niet slechts over de beloften aan Abraham. Ook daarover, zeker. Het woord 'wet' moeten we hier zoals zovaak in het OT en in het NT verstaan als Jahweh's onderwijs aan

zijn Israël. Zijn Thora. Daar horen de beloften aan Abraham gedaan ook bij. Maar daar horen ook bij de woorden die Jahweh sprak direct na de zondeval, de woorden over de verplettering van de kop van de slang. Het einddoel van die belofte is Christus.

We lezen in de Thora over de uittocht uit Egypte en ook dat is onderwijs over Christus. Het verbond bij de Sinaï gesloten, is gesloten met het oog op de Christus. En de uitroeiing van de Kanaänieten geschiedde op Jahweh's bevel en wel met het oog op Christus, opdat de heidenen ook zouden delen in de vervulling van de beloften aan Abraham gedaan. Wie die geschiedenis leest en zich indenkt wat er gebeurde - mannen, vrouwen, kinderen zonder pardon alle gedood - gaat van genocide spreken als hij het leest zonder te beseffen dat dit vreselijke gebeuren ook zijn doel vindt in Christus. Al die reinigingswetten, al die minutieuze bepalingen, heel de decaloog, heel de offerwetgeving, het vertelt allemaal over de Christus. Hij is de eigenlijke inhoud van de Thora. Alles wat in de Thora wordt beschreven van het handelen van God is onderwijs over de komende Christus, en een stap verder naar zijn komst. Wat ons lezen van de Thora betreft: Christus is het einddoel van de Thora: over Hem gaat het onderwijs. En heilshistorisch is Hij ook het einddoel van de Thora: wat de Thora beschrijft van het handelen van God is gericht op de komst van de Christus. Wat de besnijdenis betreft, en wat het pesachfeest met het feest van de ongedesemde broden betreft, en wat de offers betreft en alle overige bepalingen die functioneerden in het Oude Verbond, alles leert ons Christus kennen en dient om zijn komst voor te bereiden en zeker te stellen. En als Hij dan komt, vindt de hele Thora zijn vervulling in Hem. Christus is het einddoel van de Thora. De beloften zijn aan Abraham en deze nakomeling gedaan en de in de Thora geëiste gehoorzaamheid is door Hem opgebracht, en

de in de Thora gedreigde straffen zijn aan Hem voltrokken. Opdat ieder die in Hem gelooft rechtvaardig wordt verklaard, of hij nu Israël of heiden is.

Dit is allemaal interpretatie van het OT vanuit de kennis van de gekomen Christus. Maar daarom niet illegitiem of ver gezocht. Zo las Jezus Messias zelf de Thora, ja de hele Tenach (het hele OT), bv. toen Hij tegen de Joodse leiders zei: *Abraham, uw vader, verheugde zich op mijn komst, en toen hij die meemaakte was hij blij* (Joh. 8:56) Dat is interpretatie en tegelijk de 'objectieve' waarheid: Abraham zag uit naar de Messias en zag hem komen toen hij zijn zoon Izaäk ontving. Het ging Abraham al om meer dan een zoon. Zijn blijdschap betrof de Messias. De offers betroffen de Messias ook. Zelfs de zondvloed geschiedde met het oog op de Messias. En de ballingschap en de terugkeer uit de ballingschap ook. Ja, die terugkeer geschiedde niet slechts met het oog op de Messias, maar geschiedde ook dóór de Messias.

In Jes. 49:3 wordt gemeld dat Jahweh tegen de komende knecht zei: *Mijn dienaar ben jij, in jou, Israël, toon Ik mijn luister*. Deze knecht van Jahweh is niet een collectivum, zoals sommigen menen. Die Knecht van Jahweh, zeggen ze, is Israël of een deel van Israël. Ze menen dus dat het geciteerde vers Jes. 49:3 ons meedeelt dat Jahweh dit tegen (een deel van) zijn volk Israël zegt. Ik acht dat onmogelijk, omdat die Knecht van Jahweh als opdracht krijgt om de stammen van Jakob op te richten en de overlevenden van Israël terug te brengen (uit ballingschap) én om een licht voor alle volken te zijn, om redding te verschaffen die tot het einde der aarde reikt. Er is dus duidelijk onderscheid tussen de Knecht van Jahweh en Israël. De Knecht van Jahweh is de Messias, Jezus uit Nazaret. Die heeft de opdracht om de overlevenden van de ballingschap terug te brengen. Dat komt niet nog een keer, in een komend duizendjarig rijk. Dat heeft Hij al gedaan. De volle zwaarte van die vreselijke straf, de ballingschap, heeft Hij gedragen voor zijn volk

Israël. En toen Hij opstond, kwam Hij terug uit de ergste ballingschap die er is: Jahweh, waarom hebt U Mij verlaten? Daarmee was de ballingschap ten einde toe doorstaan. Daarmee was Israël uit zijn ballingschap bevrijd. Het land Kanaän was door Hem veroverd, net als trouwens alle andere landen, ook Nederland. Hij heerst nu ook over Kanaän en over Nederland, en over de Flevo-polder, Zeewolde en Dronten. Wie daar als Jood of niet-Jood, maar wél belijder van Jezus van Nazaret als de Messias woont, woont in het beloofde land. Abraham wist al dat aan hem en zijn nakomeling (dat is Christus) de hele aarde was beloofd, de kosmos (Rom. 4:13). Wat zou het een zegen zijn voor de Joden en voor de vrienden van Israël, wanneer hun messianologie meer bijbels was.

Ds.W. Wierenga is emerituspredikant van Groningen-Helpman en woont te Midlaren.

KOSTBAARHEDEN

vertrouwd verzekerd

speciale verzekeringen voor kerken, zorginstellingen en monumenten

Weet u wat een
avondmaalstel waard is?
Donatus wel.

Postbus 500 5240 AM Rosmalen www.donatus.nl tel. 073 - 5221700

